

Alp-Arslan

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 22 январа, 2025
Alp-Arslan ALP-ARSLAN

...Iň abraýly harby başlyklaryň gezek-gezegine göterip barýan nosilkasynda ol ýatyrdy. Beýik soltan olaryň ýüzlerini görmek üçin çala başyny göterdi, ýöne ol ýene güýçden gaçdy. Bedenine çuň ornaşan zäherli peýkam Soltana pikirini jemlemäge mümkinçilik bermeýärdi. Zäher tutuş bedenine ýaýrapdy. Ähli güýjüni toplap, Alp-Arslan ogluny ýanyna çagyrdy. Mälik şa yşarat edenden nosilkany ýerde goýdular. «Oglum, men öz kakamyň ýakynynda ýatmak isleýärim. Meni ata-babalarymyzyň ýurduna ~ Merwe äkidiň» diýip, Soltan çalaja pyşyrdady. Bu beýik türkmen-seljuk soltany Çagry beg Dawudyň ogly Adud-ad-din Abu Şaja Alp-Arslanyň iň soňky aýdan sözi boldy.

Seljuk soltanlarynyň Gündogarda dolandyran 23-nji ýylydy. 1040-njy ýylda türkmen serdarlary ~ seljuklar Muhammet Togrul beg bilen Dawut Çagry beg Gaznewidleriň goşunyny kül-peýekun edipdiler. Täze döwletiň – Beýik Seljuklar imperiýasynyň döränligi hakynda yglan edildi. Şol ýyllardan başlap türkmenler ägirt uly territoriýany, ýagny Orta Aziýany, Eýrany, Zakawkazýäni, Kiçi we öň tarapky Aziýany, Müsüri täze dörän döwlete «birleşdirip» öz harby ýörişine başladylar.

Seljuklaryň ilkinji Soltanlygyna Muhammet Togrul beg saýlandy, onuň agasy Çagry beg Horasanyň hökümdary edilip bellendi, onuň paýtagty Merwdi.

Togrul begiň ogly bolmandyr, ol öz doganyndan sähel soň 1063-nji ýylda aradan çykypdyr. Ýöne ölümüne öň ýanynda ol Çagry begiň körpe ogly Süleýmany özüniň mirasdüşeri edip belläpdir. Ony bolsa wezir Amid al-Mülk Kunduriniň baştutanlygyndaky feodal begler işeňňir goldaýardylar, feodal begleriň niýeti täze ýerleri almakdan we döwletdäki ýagdaýyň eýesi bolmakdy. Ýöne Çagry begiň uly ogly Alp-Arslan öz garyndaşlarynyň bet niýetini professional goşuna we hyzmatkär aristokratiýa daýanyp, dessine basyp ýatyrdy. 1063-nji ýylyň gýşynda Alp-

Arslan Kazwin şäherinde Seljuk imperiýasynyň beýik Soltany diýlip jar edildi.

Alp-Arslanyň şöhratly Nyzam al-Mülki özüniň baş weziri etmegi onuň merkezleşdirilen häkimiýetiň eýesidigini aňladýardy. Ol Gündogar we Günbatar welaýatlary berk birleşdirip, çalt zarbalar urup, öz duşmanlaryny ýok etdi. Täze Soltan Bagdat halyfyndan «Adud ad-Daul Ziýa ad-Din» lakamyny alyp, onuň tarapyndan ykrar edildi.

Taryhy çeşmelerde Alp-Arslan hakynda «beýik basybalyjy» («Fatih») hökmünde aýdylýar, onuň öňünde «bir müň iki ýüz patyşa» baş egipdir. Imperatoryň «syratly şekili, uzyn, ýöne seýrek murty we sakgaly bolupdyr, ol ýaýdan peýkam atýan mahaly olary daňypdyr».

Soltan Alp-Arslan uly telpek (şa lybasyndan başga) geýmegi gowy görüpdür. Ol nyşanany ýalňyşsyz urýan mergen bolupdyr. Alp-Arslan batyrlygy, edermenligi, serkerde talanty bilen tapawutlanyp, özüni başarjaň döwlet işgäri hökmünde hem görkezipdir. Onuň dolandyran döwründe ägirt seljuk imperiýasynyň hemme ýerinde oba hojalygy janlanypdyr, senetçilik ösüpdür, şäherler gür baglyga bürenipdir. Ol söwdanyň öňküden-de ösmegi üçin ähli tagallalary edipdir. Beýik ýüpek ýoly Merkezi Aziýany, Eýrany, Owganystany, Hindistany, Uzak Gündogar we Kiçi Aziýa bilen baglanyşdyrypdyr. Ýoluň bütin ugrunda täze kerwen saraýlar peýda bolupdyr, şolarda daşary ýurtly täjirler jemlenipdir. Orta asyr taryhçysy Sadr ad-Din al-Husaýni şeýle ýazyypdyr:

«Soltan Alp-Arslan dolandyrmak işinde özbaşdak bolandan soň we patyşalykda köşgi eýeländen soň, ol öz raýatlary üçin adalatly bolupdyr we olary sahylyk bilen goldapdyr. Ol öz raýatlary üçin adalatly bolupdyr we olary sahylyk bilen goldapdyr. Ol öz raýatlaryny her ýyl esasy salgydy (al-haraj al-asli) iki gezek boşadypdyr».

Döwlet täze basyp alnan oblastlaryň, aýratyn-da uruşlardan we weýrançylyklardan ejir çeken oblastlaryň ilatyna kömek beripdir. Her ýyl mukaddes Remezany aýynda imperiýanyň hemme

ýerinde haýyr-sahawat hem-de mugt nahar berlipdir, munuň üçin ýüz müňlerçe dowar soýlupdyr. Şunuň bilen bir wagtda Merw, Balh, Gerat, Nişapur şäherleriniň hersine bir müň altyn dinar berlipdir.

1066-njy ýylda Alp-Arslan körpe ogly Mälik şany özüniň mirasdüşeri (waliahd) diýip resmi suratda yglan edipdir. Gadymy Merwiň topragynda bu meselä bagyşlanan dabara bolupdyr, şonda emirler, harby ýolbaşçylar, köp sanly garyndaşlary şazada wepaly boljakdyklaryna kasam içipdirler. Şol ýeriň özüde Alp-Arslan ençeme Perman kabul edipdir. Şol Permanlara laýyklykda soltanyň beýleki ogullary we onuň doganlary imperiýadaky uly welaýatlary ömürlük alypdyrlar.

Alp-Arslan ýurduň içerki ýagdaýyny pugtalandyryp, onuň serhetlerini giňeldip başlapdyr. Ol Hotandan «Hazardaky Derbende we Abhaz patyşalygana çenli» giňelipdir.

1064-nji ýylda Seljuk goşuny Gruziýa we Ermenistana giripdir. 1071-nji ýylda bolsa Mansikertiň (Malazgirt) eteginde wizantiýaly esgerler bilen aýgytly söweş bolupdyr, şonda Wizantiýa goşunyna güýçli zarba urlupdyr, imperator Roman Diogeniň özi ýesir düşüpdir. Soltan 1,5 million dinar girew we ýylda 360 müň dinar salgyt tölenjekdigine borçnama alyp, Romany goýberipdir. Ýesir alnan wizantiýaly musulmanlaryňam hemmesi boşadylypdyr.

Şeýlelikde, tutuş Kiçi Aziýany basyp alyp we günbatarda öz pozisiýasyny berkidip, seljuk goşuny 1065-nji ýylda demirgazyk-günbatar serhetlerinden göçme taýpalary çalt zarba urup kowup çykarypdyr.

1066-njy ýylda Alp-Arslan Semireçýäniň aşaky akymalaryna ýetipdir. Jeňde soltan özüniň babasy Seljuk ibn Dükakyň guburynda aýat okapdyr we hudaýoly beripdir. Günorta Gazagystanyň bütin territoriýasy Beýik Seljuklar imperiýasyna birleşdirilipdir. Iş ýüzünde Beýik Ýüpek ýolunyň gündogar bölegine seljuklar kontrolyk edipdirler. Alp-Arslan öz ogly Mälik şany beýleki uly türkmen döwletiniň (Günbatar Garahanly imperiýasynyň) ~ Ybraýym I Böri Tegin Tabgaç hanyň (1038-1068) gyzyna öýlenipdir, özi bolsa Kaşgaryň we Hatanyň dolandyryjysy Kadyrhan Ýusubyň gyzyna öýlenipdir.

Ýöne welin munuň özi Merkezi Aziýa rahatlygyň gelendigini aňlatmaýar. 1072-nji ýylda Seljuklar bilen gündogar Garahanlylaryň arasynda Mawerannahr ugrunda bolan söweşlerde Alp-Arslan Amyderýanyň ýakynynda agyr ýaralanypdyr. Onuň jesedini Merwe getiripdirler, şol ýerde-de ol öz kakasynyň gapdalynda jaýlanypdyr.

Alp-Arslanyň (1063-1072-nji ýyllarda dolandyran) gubury henizem tapylanok. Birentek arheologlar ony gözlediler. Ýöne netije bermedi. Gündogary öwreniji Nazar Halymowyň pikirine görä, öz mawzoleýiniň gurulmaly ýerini Soltan Sanjaryň özi görkezzenligi tötänden däldir. Megerem iň soňky beýik Seljuk Sanjar öz ata-babalarynyň gapdalynda jaýlanandyr, mawzoleý bolsa onuň belent gümmezidir. Elbetde, häzirlilikçe biz diňe çaklaýarys. Geljekki barlaglar Alp-Arslanyň we Dawut Çagry begiň jaýlanan ýerini tapmaga ýardam eder we türkmenler bolsa öz beýik ata-babalaryna sežde ederler.

Öwez GÜNDOGDYÝEW.

#watan_98 Taryhy şahslar